

ROBERT WILSON ve OTİSTİK TİYATRO

Duygum Naz KALLECİ*

ÖZET

Postmodern tiyatronun önemli temsilcilerinden Robert Wilson, eşsiz tiyatro anlayışıyla sanata yeni ve farklı bir yerden bakmaktadır. Eserleriyle görsel bir şölen sunan sanatçı için tiyatro, kalıplarından sıyrılmalıdır. Performanslarında seyircisine “*bu nedir*” diye sorarak, seyircisinin bireysel algılarını ve duygularını harekete geçirmektedir. Bir şekilde seyircilere, izledikleri şovdan aynı anlamı çıkarmak zorunda olmadıklarını, hatta bu anlamı izlerken de çıkartmak zorunda olmadıklarını vurgulamaktadır. Böylece seyircilerine “*şimdi ve burada*” deneyimi sunmaktadır. Hem oyuncuyu hem de izleyiciyi metinden ayırıp bedene, harekete, ışığa, dansa ve mimariye taşımaktadır. Bu özellikleriyle sanatçı algıyı, otistik bireylerin de algılayabileceği bir hale getirmektedir. Wilson’un tiyatrosu imge tiyatrosu olarak bilinmektedir, ancak sanatçı tanım olarak “*otistik tiyatro*” kavramını tercih etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Robert Wilson, Postmodern, Yeni Biçimselcilik, Otistik Tiyatro

* Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sahne Sanatları Anasanat Dalı,
Dramatik Sanatlar Lisans Programı - duygumnazkallecigmail.com

ROBERT WILSON and AUTISTIC THEATER

Duygum Naz KALLECI

ABSTRACT

Robert Wilson, one of the important representatives of the postmodern theater, looks at art from a new and different place with his unique theater understanding. For the artist, who presents a visual feast with his works, the theater should be stripped of its patterns. In his performances, by asking his audience “what is this”, he activates the individual perceptions and emotions of his audience. He somehow emphasizes to the audience that they do not have to deduce the same meaning from the show they are watching, or even have to remove it while watching this meaning. Thus, it offers its audience the “here and now” experience. It separates both the actor and the audience from the text and moves them to the body, movement, light, dance and architecture. With these features, the artist transforms the perception into something that can be perceived by autistic individuals. Wilson’s theater is known as image theater, but the artist prefers the concept of “autistic theater” as a definition.

Keywords: Robert Wilson, Postmodern, New Formalism, Autistic Theater

GİRİŞ

20. yüzyılda ortaya çıkan postmodernizm akımı toplumsal, ekonomik alanlara olduğu gibi sanat alanına da etki etti. Postmodernizmin etkisiyle oluşan postmodern tiyatro, alışlagelmiş kalıpların dışına çıkarak biçimin bozulması gerektiğini savunan bir akımdır. Kabul edilen gerçeklik tanımının evrensel ve tek olmadığını öne süren akımda, gerçeğe karşı yeni bir bakış açısı geliştirilebileceğine inanılmaktadır. Bu bağlamda da tiyatro gelenekselin dışına çıkmalı ve yeni bir biçimsel yaklaşımda bulunabilmelidir. Postmodern tiyatrodaki dil, üslup, metin, dekor, kostümler sıradanlığın dışına çıkıp, oluşturulan oyunun dünyasında kendi gerçekliğini yaratabilmelidir.

Postmodern akımın temsilcilerinden biri de Robert Wilson'dur. Amerikalı yönetmen sahnelemeleri ile tiyatrodaki *"yeni biçimselcilik"* akımının öncüsü ve en önemli temsilcilerinden biri olmuştur. Oyunlarıyla edebi kalıpların dışına çıkarak, tiyatroya yeni bir soluk getirmektedir. Metne bağlı kalmaktan çok, biçim önem vermektedir. Tiyatroyu metinden uzaklaştırarak dansa, mimariye, resme ve ritme yaklaştıran Robert Wilson tiyatrosu için *"imge tiyatrosu"* tanımı yapılmaktadır. Wilson ise imge tiyatrosu olarak bilinen tiyatro anlayışını *"otistik tiyatro"* kavramı ile tanımlamaktadır.

Otistik tiyatro, alışılmış tiyatro anlayışının dışına çıkarak sözden çok biçime yoğunlaşan, *"şimdi ve burada"* deneyimi yaşatarak seyircinin oyuna dair öznel anlam çıkarımı yapmasına olanak sağlayan postmodernist bir tiyatro anlayışıdır. Normal olana eleştirel yaklaşarak engelleri ortadan kaldırmaktadır. Tiyatronun metne bağlı olmadan da var olabileceğini gösteren otistik tiyatrodaki zaman, yavaş yani hayatın içindeki gibi normal, doğal akışında ilerlemektedir.

Wilson yaşadığı kekemelik problemi, evlat edindiği sağır dilsiz Raymond Andrews ve otistik Christopher Knowles'ın hayatına kattıkları ile tiyatrosunu şekillendirmektedir. Olumsuz veya problem gibi

görünen durumları sanatına farklı bir pencere açmak için kullanmaktadır. Kendi tarzını oluşturan yönetmen, normal olana eleştirel bir biçimde yaklaşmış alışlagelmiş kalıpları kıran ve sözden çok biçime önem veren *"yeni biçimselci"* tiyatroya yön vermektedir. Bu çalışma Robert Wilson tiyatrosuna daha yakından bakmayı hedeflemektedir. İçerikte hem Robert Wilson'un hayatının sanatına olan etkisi, hem de Wilson ile şekillenen *"otistik tiyatro"* kavramı incelenmektedir.

1. Robert Wilson ve Tiyatrosu

20. yüzyılda postmodernizm akımı ile sanatta sınırlar ortadan kaldırılarak özgün işler yapılmaktadır. Günümüzde özgün işlerden bahsedildiğinde akla gelen ilk isimlerden biri de Robert Wilson'dur. Amerikalı yönetmen *"yeni biçimselcilik"* akımının öncüsü ve en önemli temsilcilerindendir. Alışlagelmiş kalıpları yıkararak, kendine has bir yaklaşımla tiyatroya yeni bir bakış açısı getirmektedir.

1941 Texas doğumlu olan Robert Wilson, çocukken ciddi bir kekemelik sorunu yaşar ve bu sorundan 17 yaşındayken gördüğü psikiyatrik tedavi sayesinde kurtulur. Mimarlık eğitimi alırken zihin engellilere bedensel anlatım dersleri veren Wilson'un eserlerinde, bu çalışmaların etkileri açıkça görülmektedir.



Fotoğraf 1: Robert Wilson, Hiçbir Şey Konferansı

Yaşadığı kekemelik sorununu aşan Wilson, bu tecrübe ile sanata farklı bir pencereden bakmaktadır. *"Sanatta asıl olan biçimdir"* felsefesi ile yola çıkarak, sözden çok biçime önem vermektedir. Aynı zamanda

mimarlık eğitimi alan Robert Wilson için metin, ışık, uzam ve hareketten daha önemli değildir.

Evlad edindiği sağır ve dilsiz Raymond Andrews, Robert Wilson'un hayatı ve tiyatrosundaki diğer önemli etmendir. Dünyaya daha geniş bir pencereden bakan Wilson'un tiyatrosunda Raymond'ın etkisi görülmektedir. Oyunlarındaki görselliğin önemli olması da buradan kaynaklanmaktadır. Kendi yaşadığı kekemelik sorununun yanı sıra Raymond'ın sağır ve dilsiz olması, Wilson tiyatrosunu farklı bir konuma taşımaktadır. Raymond ile *Sağır Adamın Bakışı* oyunu için birlikte çalışan sanatçı, oyunlarına zihinsel engelli bireylerin bakış açısından bakma fırsatı yakalayaarak "otistik tiyatro" anlayışının temellerini atmıştır.



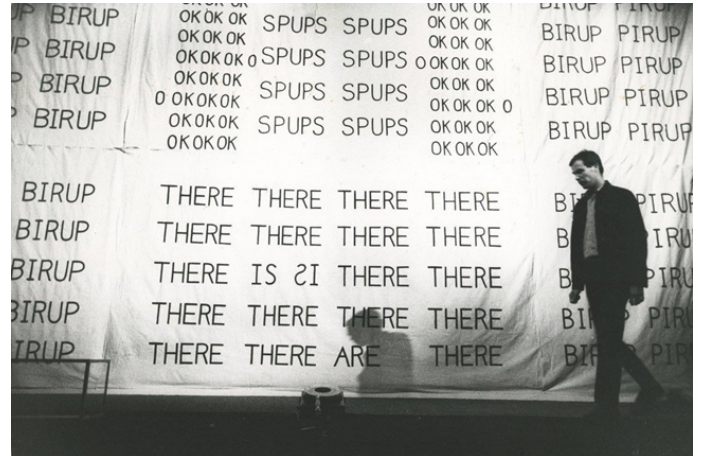
Fotoğraf 2: Sağır Adamın Bakışı

DeneySEL bir tiyatronun temsilcisi olan Robert Wilson'un daha önce denenmeyen ve izleyicide yeni ufuklar açan sahnelemelerinde, yeni biçimselcilik akımının ön plana çıktığı görülmektedir. Raymond Andrews'ın da katkısı ile sergilediği *Sağır Adamın Bakışı* oyununun yanı sıra diğer oyunlarında da beden dilini, mimariyi, ışığı, görselliği ön planda olan işler sahneye koymaya devam etmektedir. *Joseph Stalin'in Yaşamı ve Zamanı* oyunundan sonra tanıştığı otistik Christopher Knowles, Wilson'u ve tiyatrosunu etkileyen ikinci önemli kişidir.

Robert Wilson'un Gertrude Stein'la benzerlikler taşıyan ve Aragon'un, onu "gerçeküstücülerin mirasçısı" ilan etmesine neden olacak ilk dö-

nem çalışmaları, yaklaşımlarını birlikte çalışılan iki kişiye; bir sağır dilsiz ve ciddi beyin hasarına uğramış bir adama borçludur. Onlarla bir tür drama terapisi formu içinde çalışan Wilson, fiziksel engellerinin, onlara, radikal biçimde farklı bir algılayış kazandırdığını fark etmişti. Engelleri, onların, normal insanların birincil düzeyde sözcüklerle ilgilenmeleri yüzünden kaçırdıkları şeyleri yakalama fırsatı tanıyordu. (17 yaşına kadar kendi kendine yarattığı hikâyeye bağlı kalmış, ağır kekemeliği sonunda konuşmasını tümüyle engellemişti.) Wilson, sağır dilsiz adamın, sesleri, titreşim formları ya da "içsel izlenimler" biçiminde algıladığını ve resimsel imgeler şeklinde düşündüğünü fark etti. Aynı biçimde diğeri de sözcüklerin, işitsel biçimlerinden hareketle, geleneksel anlamlarından bağımsız "grafik" bir mantık geliştiriyordu. (Innes, 2010a: 270-271)

Christopher Knowles'ın kendi bakış açısından dünyayı algılaması Wilson'un ilgisini çekmiş ve onunla birlikte *Kraliçe Victoria'ya Bir Mektup* oyunu için birlikte çalışmışlardır.



Fotoğraf 3: Kraliçe Victoria'ya Bir Mektup

Farklı kültürler ve farklı sanat dallarının olduğu kadar insanoğlunun farklı algılama mekanizmalarının buluşma noktasında yarattığı gösterimleriyle sanatçı, tiyatro sanatının son evrim aşamasına doğru yol gösteriyor. (Candan, 2019a: 178)

Robert Wilson, otistik tiyatro yaklaşımı ile tiyatronun metin merkezli olmadan da var olabileceğini kanıtlamaktadır. Sözlü anlatımı terk ederek mimikleri, hareketleri ve nesnelere ön plana çıkarmaktadır. Bu sayede yeni bir görsel anlatım tarzı oluşturan Wilson'un oyunları için "yapılandırılmış sessizlikler" tanımı da kullanılmaktadır.

Wilson'un düşüncesine göre herkes iki farklı düzeyde görür ve işitir. "Dış ekran" dediği düzeyde dış dünyanın olayları izlenir. Buna karşılık bir de "iç ekran" vardır. Burada düşler etkin olur. Kör ve sağır kimselerin algıları, "iç ekran" düzeyinde açıktır. Yönetmenin ağır hareketlerle ve esnetilmiş zaman içinde gerçekleştirdiği görüntü ve eylemler, izleyicinin her iki düzeydeki algılarının örtüşmesine olanak verir. Normal algının ötesinde bir izlemenin, kişileri "trans" benzeri bir ruhsal duruma sokması söz konusudur. Oyun süresince salona giriş ve çıkışların engellenmesi, sıkıntı etmenini ortadan kaldırır. (Candan, 2019b: 179)

Wilson oyunlarında seyircisine düşünmeleri için alan yaratmaktadır. Sahnelediği oyunlarda çerçeve çizmeyerek seyirciye "bu nedir" sorusunu sorar. Bu soruyu cevaplamak, algılarını hep açık tutmalarını beklediği seyircinin görevidir. Keskin ve net sınırlar ile sahnelediği oyunları bir kalıba sokmayan yönetmen, bu sayede seyircisine özgür alan yaratır.

Tiyatronun alışlagelmiş olay örgüsü kurma şartına bağlı değildir. Oyunlarında geçen konuşmalar birbirinden bağımsızdır. Konuşmaların ve hareketlerin uyumsuzluğu, oyunda yarattığı dünyadaki amaçsızlığı çağırıştırılmaktadır. Bir süre sonra uyumsuz olarak görünen bu dünyanın, kendi içinde uyumlu olduğu fark edilmektedir. Eş zamanlı ve tekrar eden göstergeler ile gerçeklik algısı yeniden şekillenmektedir. Bu sayede oyunları, otistik bireylerin de anlayabileceği bir forma evrilmektedir.

İnsan olmanın özüne ve gerçeğine yaklaşmak

isteyen Wilson tiyatrosunda belli bir hikâye yoktur. Bu tiyatro için alışlagelmişin dışında bir durumdur. Bir karakter yaratma zorunluluğu hissetmeyen yönetmen, oyuncularından sahnede bedenlerine yoğunlaşmalarını beklemektedir.

Seyircinin de doğrusal zaman algısını kıran, oyuncunun "içsel zaman" algısı ve sahnedeki "fiziksel" mücadelesi, Wilson'u postdramatik tiyatro bağlamında incelememize olanak sağlar. Wilson'da, her fırsatta oyuncu seçerken, sahnenin bir ucundan bir ucuna belirli bir süre içinde ve o süreyi geçmeden ulaşabilen oyuncularla çalışıldığını dile getirir. (Demirkol, 2013: 35)

Wilson'un modern sanat anlayışına bir eleştiri olarak oyunlarındaki zamanı, hayatta olduğu gibi, doğal akışında göstermesi de "şimdi ve burada" anlayışını desteklemektedir. Oyunlarında yavaş hareketler olarak yansıyan hareketleri aslında bize hayatın "doğal zaman" anlayışını yansıtır. Bu sayede seyirci klasik bir tiyatro oyunundaki gibi hızlandırılmış bir şekilde akmayan zamanla karşılaşır.

"Wilsonvari" olarak da adlandırılan Wilson tiyatrosunda ya da otistik tiyatrodaki sahne ve kostüm tasarımı dikkat çekerken, ışığın da ayrı bir karakter olarak kullanımı ön plana çıkmaktadır. Kusursuz bir ışık kullanımına sahip olan Wilson tiyatrosunda, içerik bir yana bırakılarak biçimin tadına varılabilmektedir.



Fotoğraf 4: Threepenny Operası

Wilson oyunlarında sürreal bir atmosfer çizmektedir. “şimdi ve burada” deneyimini yaşatarak seyirci ve sahne arasındaki duvarı yıkmaktadır. Eşzamanlılık, göstergelerin yoğunluğu, oyunlarındaki müziğin ağırlığı, bedensellik ve aşırılık özellikleri ile postdramatik tiyatronun en önemli temsilcilerindendir.

2. Otistik Tiyatro Kavramı

Otistik tiyatro kavramının net bir açıklaması bulunmamakla birlikte bu tanım, ancak sanatçının işlerine bakarak anlaşılmaktadır. Robert Wilson bu noktada “otistik tiyatro” kavramını açıklamaktan çok göstermektedir. Wilson’un metne bağlı kalmaması, onun yerine mimariye, ışığa, ritme, bedene, hareketlere ve zaman kavramına önem vermesi oyunlarını özgünleştirmektedir. Seyircisinde metni takip etme baskısı kurmaması, söz ve sözün getirdiklerini bir kenara bırakıp kendi algılamalarına odaklanmalarını istemesinden kaynaklanmaktadır.

Wilson’un Deafman Gance gibi oyunlarında (bu oyun KA MOUNTAIN AND GUARDenia Terrace gösteriminin temel parçalarından birini oluşturur) dünyanın daha duyarlı, daha fiziksel bir algısını, düşünselleştirme yaklaşımına muhalif bir konumu anlatmak için yaratılmıştır. Oyunların yapıları, eylemin; seslerin, sözlerin ve hareketlerin mimari düzenlemesiyle oluşması anlamında müzikaldir. Bu yapı içinde imgeler, tematik motifleri oluşturmak için yeniden saptırır ve çeşitlendirilir. Bir düzeyde yürüyüşler ve imge seçimleri, otistik düşünce dizgelerinin dolaysız yansımasıdır. Bir başka düzeyde de sunum, izleyici, zihinsel özrüle sağır dilsizin bilinçaltıyla algıladığı nüanslar yelpazesine duyarlı hale getirecek şekilde tasarlanmıştır. Sahne, izleyicinin bilinç dışı fantezilerini harekete geçirecek düzeyde imgesel güce ulaşmış “normal dışı” iç durumların göstericisi haline gelir ve Wilson otizmi, çağdaş yaşamın getirdiği baskılara verilen ve gittikçe yaygınlaşan psikolojik bir tepki olarak görür. (Innes, 2010b: 271)

Wilson, otistik bireylerin düşünme biçimlerinde sınırlarının olmamasından yola çıkarak oyunlarına yön vermektedir. Hem izleyicisi hem de oyuncusu için sunduğu dünya, algılamaya yöneliktir. Bu sayede insan olmanın içsel durumlarını yansıtarak, tiyatronun herkese hitap edebileceğini gösterir. Tiyatro oyunlarını izlemek için konuya hâkim olma baskısını ortadan kaldırır. İzlenen gösteride, izleyicinin öznel algılamaya biçimine göre “bu nedir” sorusunun cevabının bulunmasını ister.



Fotoğraf 5: Yaşlı Kadın

Wilson’un yapımları tamamen bireysel alımlamaya yöneliktir. Wilson’un küçük detayları, genişletilmiş bir zaman aralığında sunulduğunda insan alımlamasının derinliğini artırıyor ve bu alımlama ötesi izlemenin bir tür “trans” duruma yol açacağını söylüyor. İşte uzun süreli oyunları tercih etmesinin en temel nedenlerinden birisi de bu noktadır. Robert Wilson’ın tiyatro anlayışı “yeni biçimselcilik” akımı içerisinde değerlendirilmektedir. Wilson’un öncüsü olduğu bu anlayışa “imge tiyatrosu” da denilmektedir. Wilson ise bu anlayışa “otistik tiyatro” tanımı yapmaktadır. (Doğrusoy, 2019: 96)

İmge tiyatrosu ya da görüler tiyatrosu olarak da bilinen bu anlayışta, sözün yerini insan bedeni almıştır. Bedensel anlatımın ön planda olduğu anlayışta vücut anlatımsal kılınmaktadır. Eşzamanlı anlatıma sahip olan imge tiyatrosunda, kişinin alımlamasına açık

normal dışı iç durumlar gösterilmektedir.

Otistik bireylerde yoğun görülen fotoğraflık hafızanın yansıması gibi şekillenen oyunları ile Wilson, günümüzün en önemli sanatçılarından biridir. Yaratım sürecinde sanatçıların farkında olmadan ürettiğini savunan Wilson, kendi yaratım sürecinde de denenmemiş şeyleri farklılıklarla birleştirerek tiyatroya büyük katkılarda bulunmuş ve bulunmaya devam etmektedir

Sonuç

Postmodern tiyatronun en önemli isimlerinden olan Robert Wilson, sanatıyla öznel dünyalar yaratarak dünyanın birçok yerinde farklı kesimden seyirciyle buluşmaktadır. Sahnelediği oyunlarla algılama gücünü yaşayan kişilere de hitap eden yönetmen, bu yönüyle meslektaşlarından ayrı bir konuma sahiptir. Tiyatronun belirgin kalıplarını yıktığı gibi belirgin izleyici profilini de değiştirmektedir. Dil, beden, uzam ve zaman kavramı üzerinden oyunları yorumlayarak sahneye koyar. Sahne ve kostüm tasarımlarındaki farklı tarzını, ışığın ayrı bir karakter olarak kullanımı ile desteklemektedir. Oyuncularına parçalı metinler vererek oyunun odak noktasını dağıtan yönetmen, oyunculuk kalıplarını da yıkmaktadır. Bu sayede metinden çok bedene odaklanan oyuncular, sözcüklerle mantıklı bağlar kurma zorunluluğu hissetmez.

Yavaş ve sessiz hareketler ile zamanı sahne üzerinde farklı bir ritimde yaşar. Bize yavaşlık olarak yansıyan bu sahneler aslında doğal zamandır. Wilson'da zaten oyunlarını doğal zamana yaklaştırmayı hedeflemektedir. Seyirciye "bu nedir" sorusunu açıkça sorarak onlardan sezgisel cevaplar bulmalarını ve kendi algılamalarına yönelmelerini ister. Oyunlarındaki bitişik sergilemeleri ile aksiyonu dağıtır.

Sürreal atmosferi ile tarzı "Wilsonvari" olarak adlandırılan sanatçı, anlamı bozarak yeni deneyimler sunar. Tiyatrosunun temel özelliği; sahneleme ve sözler arasındaki uyumsuzluktur. Tiyatro çalışma-

larını görsel terimlere yoğunlaşarak sunan Wilson, bu tiyatroyu tanımlamak için "otistik" kelimesini kullanmaktadır. "Otistik tiyatro" tanımı ancak Wilson'un sanatına baktığımız zaman anlam bulmaktadır. Her izleyene bireysel algılama ve öznel bir dünya yaratma fırsatı vermesiyle de yönetmenin sanatı "otistik tiyatro" kavramını desteklemektedir.

79 yaşındaki Robert Wilson, yeni eserler üretmek estetik bakımdan duygu yükü çok olan gösterileri ile bizlere başka dünyaların kapılarını açmış ve açmaya devam etmektedir. Postmodernist akımın en önemli temsilcilerinden olan Wilson, kendi oluşturduğu otistik tiyatro kavramıyla günümüzün en başarılı sanatçılarından biridir. Yaşadıklarını aldığı eğitimlerle birleştirerek eşsiz çalışmalar yapan Robert Wilson, sanatıyla ilham vermeye devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Innes, C. (2010). *Avant-Garde Tiyatro 1892-1992*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Candan, A. (2019). *Öncü Tiyatro ve Dijital Çağda Gösterimi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Candan, A. (2019). *Öncü Tiyatro ve Dijital Çağda Gösterimi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Demirkol, Yusuf (2013). *Robert Wilson Oyunlarında Postdramatik Anlatı Teknikleri*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Innes, C. (2010). *Avant-Garde Tiyatro 1892-1992*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Doğrusoy, Gökhan (2019). *Tiyatroda Teknoloji Kullanımı ve Robert Wilson Rejilerinde Teknoloji*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

***Makaledeki kullanılan tüm fotoğraflar www.robertwilson.com sitesinden alınmıştır.